

- единоличных хозяйств, возникших в связи с землеустройством (справки, наставления, перечни вопросов и проч.) 8 декабря 1912 – 9 сентября 1913 г.
7. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительственном Сенате. – СПб., 1913. – Вып.2. – С. 43-44.
 8. Статистический справочник Таврической губернии / сост. Ф.Н. Андриевский, под ред. М.Е. Бененсона. – Симферополь, 1915. – Ч. 2: Список населенных пунктов по уездам. Вып. 1: Бердянский уезд. – 1915. – 122, II с.
 9. Топографическая карта. Лист L-36-59-Б. Издание 1950 г.
 10. Топографическая карта. Кирилловка, Набережное, Новый Азов. Киевская военно-картографическая фабрика 2001 г.

There are descriptive-statistic documents of exploration for organized landownership in Berdianskiy uезд in 1913 year discovered in the article. There are main organizations of exploration and exploration's methodic regarded. Special attention paid to primary descriptive-statistic documents – podvorniy and poselenny questions forms. There are also shot archeographic characteristic of exploration's published material in this article.

Key words: organized of land use, descriptive-statistic document, Berdianskiy used, exploration, questions forms, atlas.

УДК 94(470+571):355.333:82-94«1944»

Віталій Залєвський

МЕМУАРИ КЕРІВНИЦТВА 1-ГО БІЛОРУСЬКОГО ФРОНТУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ БІЛОРУСІЇ ПІД ЧАС ОПЕРАЦІЇ «БАГРАТІОН» У 1944 РОЦІ

Операція «Багратіон», внаслідок якої була звільнена Білоруська РСР та майже повністю знищена німецька група армій «Центр», посідає особливе місце у подіях Великої Вітчизняної війни та 1944 року зокрема. Загальноновизнаним у військовому мистецтві залишається надзвичайно висока оцінка її якості та професійності у проведенні з боку радянських військ.

Учасники вказаних подій залишили свої спомини, де відобразили власну точку зору на підготовку, хід та наслідки наступу у Білорусії. Проблема комплексного вивчення усього масиву цих мемуарних джерел набуває своєї актуальності сьогодні у зв'язку з недостатньою науковою розробкою вказаного аспекту.

З огляду на це, метою статті є аналіз мемуарів полководців Першого Білоруського фронту, залучення яких допоможе у відтворенні подій, пов'язаних з визволенням території Білорусії у 1944 році. Відповідно до мети об'єктом статті є Білоруська стратегічна наступальна операція радянських військ, яка отримала назву «Багратіон». Предметом дослідження виступають мемуари керівників 1-го Білоруського фронту та відображення на їх сторінках підготовки, ходу та наслідків операції.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з травня 1944 року (підготовка операції) до липня 1944 року (вихід на державний кордон СРСР). Територіальні рамки обмежені полосою дій 1-го Білоруського фронту, адже успішний наступ цього фронту був одним з визначальних для ходу всієї операції [13, с. 43].

Зазначимо, що на сьогодні створений достатньо великий історіографічний масив, присвячений визволенню Білорусії. Однією з перших була робота М.М. Мінасяна [17], яка носить більш популярний, ніж науковий характер. Подальше ґрунтовне вивчення операції продовжується у 60-ті роки та 70-ті роки ХХ ст. з виходом 6-томної «Історії Великої Вітчизняної війни» та 12-томної «Історії Другої світової війни», де відповідно у 4-му та у 9-му томах міститься офіційна радянська версія подій літа 1944 року на білоруському напрямку [12, 13]. У 90-х роках ХХ століття світ побачили нові 4-томні нариси з історії Великої Вітчизняної війни, у 3-му томі яких висвітлена операція «Багратіон» [6]. Однак, можна констатувати, що мемуарний аспект у наведених роботах розроблений не на достатньому рівні й це спонукає до його більш детального дослідження.

Джерелами даної статті виступають мемуари полководців 1-го Білоруського фронту, які, використовуючи принцип військової ієрархії, можна поділити на декілька груп. До першої з них відносимо спомини вищого командного складу фронту, починаючи з командуючого – К.К. Рокоссовського, далі – члена Військової ради фронту К.Ф. Телегіна, заступника командира фронту М.О. Антипенко, начальника артилерії фронту В.І. Казакова, начальника штабу артилерії Г.С. Надисєва [20, 22, 1, 14, 18].

Наступну групу джерел складають спомини керівників армій фронту – П.І. Батова, А.В. Горбатова, В.І. Чуйкова [3, 8, 23]. До цієї групи можна додати спомини Г.К. Жукова, який був представником Ставки Верховного Головнокомандування та координував дії двох Білоруських фронтів [10].

Задля більш ґрунтовного та комплексного аналізу залучено спомини керівників Генштабу Червоної Армії, таких як А.М. Василєвський, С.М. Штеменко [5, 24]. Для конкретизації деяких епізодів увагу звернуто на мемуари керівника 1-го Прибалтійського фронту І.Х. Баграмяна [2].

Щоб уникнути однобічності у висвітленні операції «Багратіон», проаналізовані спомини протилежної сторони. Багато безпосередніх учасників вказаних подій з німецького боку не пережили війну або не встигли залишити своїх споминів. З наявних робіт можна використати спогади Н. фон Белова, ад'ютанта А. Гітлера, мемуари ветерана Східного фронту, на нетривалий час керівника Генштабу Німеччини, Г. Гудеріана, а також роботу П. Кареля, в якій містяться багато спогадів німецьких військових, які вижили під час літнього наступу 1944 року у Білорусії [4, 9, 16].

До цієї групи джерел можна додати спогади британського журналіста О. Верта, який працюючи кореспондентом ВВС та газети «The Sunday Times»

був свідком багатьох подій й представляє третю точку зору – союзників Радянського Союзу по антигітлерівській коаліції [7].

Окрім мемуарних джерел до роботи залучені останні публікації документів з Білоруської операції, статистичні видання, енциклопедії та довідники [19, 11, 21].

Операція «Багратіон» планувалася відповідно до змісту першотравневого наказу Й. Сталіна у 1944 році: влітку та восени вибити ворога з радянської території, вийти на державний кордон, вивести з війни союзників Німеччини та звільнити народи Європи від нацизму [6, с. 54]. 1-й Білоруський фронт під керівництвом генерала (потім – маршала) К.К. Рокоссовського повинен був розгромити угруповання німців в районі Бобруйська внаслідок двох ударів та вийти на лінію Осіповичи-Пуховичи-Слуцьк. Для цього на напрямку головного удару була створена значна перевага над німцями у військово-технічному забезпеченні [12, с. 162].

Німецьке командування сподівалося, що наступ буде здійснено на південному фланзі Східного фронту, а не на центральному секторі. Впевненість керівництва Вермахту базувалася на тому, що в Білорусії була створена міцна система оборони й природні умови не були достатньо сприятливими для ведення противником активних наступальних дій. Таким чином відзначимо, що німці не вгадали головного напрямку удару й були захоплені зненацька [6, с. 55, 59].

Стосовно підготовки операції з радянського боку, у мемуарній літературі існує багато фактів, що підтверджують незвичні умови, в яких вона проходила. К.Ф. Телегін згадує, що у квітні 1944 року, під час планування операції у поведінці керівника фронту спостерігали деяку розгубленість, яка до цього була йому не властива. Це пояснюється тим, що К.К. Рокоссовський багато й виснажливо працював, часто особисто їздив у війська [22, с. 290]. Одна з перших проблем, яка виникла під час планування – розбіжності між Генштабом Червоної Армії та керівництвом 1-го БФ у напрямку головного удару. У споминах К.К. Рокоссовського, які у радянський час були піддані цензурі, й тільки у 90-ті роки ХХ століття були видані в авторській редакції, згадується про відстоювання свого рішення про нанесення двох головних ударів військами фронту. Ця думка йшла всупереч пропозиції Генерального штабу про один головний удар. Двічі майбутньому маршалу пропонували вийти до сусідньої кімнати «подумати» – й лише після цього, під загрозою відставки К.К. Рокоссовського, Й.В. Сталін затвердив план у редакції керівників 1-го БФ. У своїх мемуарах командуючий 1-м Прибалтійським фронтом І.Х. Баграмян підтверджує епізод з виступом К.К. Рокоссовського на нараді у Ставці, коли він всупереч висновкам та рекомендаціям Генштабу відстоював свою точку зору. Іван Христофорович стверджує, що рішуче підтримали тоді пропозицію командуючого 1-м БФ Г.К. Жуков й А.М. Василєвський. «Взагалі, – пише І.Х. Баграмян, – Й. Сталін до К.К. Рокоссовського виявляв особливу симпатію» [2, с. 300]. Член Військової ради К.Ф. Телегін згадує, що не був присутнім на нараді, але цю

історію про обговорення він особисто чув від командуючого фронтом [22, с. 293-295].

Таке викладення подій заперечує Г.К. Жуков, й у фінальній авторській редакції своїх споминів підкреслює, що існування в деяких колах військових думки про відстоювання К.К. Рокоссовським версії про «два головних удари» є безпідставною помилкою. Аргументом до цього є теза про затвердження Ставкою, згідно проекту Генштабу, цього плану з обома ударами ще 20 травня 1944 року, тобто до приїзду Костянтина Костянтиновича Рокоссовського до Москви [10, с. 221]. У мемуарах керівника 1-м БФ зустрічаємо фразу, що остаточний варіант наступу відпрацьовувався у Ставці 22 та 23 травня [20, с. 251]. Отже, бачимо розбіжності у викладенні процесу підготовки у мемуарах керівництва Червоної Армії. В офіційній радянській історіографії відмічається, що робота над планом операції тривала з середини травня 1944 року й тільки 30 травня був затверджений остаточний план наступу (згідно мемуарів керівника Генштабу А.М. Василевського) [13, с. 42]. Тому теза Г.К. Жукова є перебільшенням й не відображає реальний процес планування, а, можливо, це намагання трохи занизити успіхи свого колеги.

Опозиційна позиція маршала Г. Жукова щодо плану операції стає більш зрозумілою через те, що, за споминами К.К. Рокоссовського, Г.К. Жуков як представник Ставки гаряче відстоював ідею головного наступу з дніпровського плацдарму 3-ї армії та особисто виїхав туди спостерігати за подіями. Перед від'їздом він жартував, що вони з О.В. Горбатовим (командуючим 3-ї армії – В.З.) подадуть йому руку через Березину й допоможуть витягти війська з боліт до Бобруйська. П.І. Батов та К.Ф. Телегін підтверджують, що особисто чули цей вислів від Г.К. Жукова [3, с. 409; 22, с. 310]. Костянтин Костянтинович Рокоссовський зауважує, що в решті решт «...сталосся, скоріш за все, навпаки» [20, с. 257].

Проблема стосунків між двома полководцями є дуже дискусійною. Командуючий 65-ї армії П.І. Батов підкреслює, що спільна робота Г. Жукова й К. Рокоссовського була достатньо дружньою й ставилися вони один до одного з взаємною повагою [3, с. 410]. Г.К. Жуков пише, що у вересні 1944 року він та К.К. Рокоссовський опинилися вдвох у опозиції до думки Й. Сталіна, Верховний Головнокомандуючий запропонував їм вийти до сусідньої кімнати й «добре подумати» [10, с. 252]. Тобто, думка їх цілком співпадала й бачимо співпрацю між полководцями. Але, коли керівником 1-го БФ у тому ж місяці призначили Г.К. Жукова – а фронт повинен був діяти на головному Берлінському напрямку, сам маршал зазначив, що «після цієї розмови між нами (К.К. Рокоссовським й Г.К. Жуковим – В.З.) вже не було тих дружніх товариських стосунків, які були в нас багато років» [10, с. 253]. Отже, напруженість у особистих стосунках вплинула на позицію авторів у мемуарах. Потрібно зауважити, що не тільки у К.К. Рокоссовського виникли суперечки з Г.К. Жуковим. О.В. Горбатов, командуючий 3-ю армією, теж відмічає, що у нього з'явилися проблеми з Г.К. Жуковим, виникла гостра

дискусія стосовно плану операції. Олександра Васильовича підтримав командуючий фронтом, тому інцидент було вичерпано [8, с. 269-270]. Ймовірно, проблеми, які виникали у стосунках між маршалом Г.К. Жуковим та іншими командирами, були обумовлені рисами вдачі Георгія Костянтиновича.

У спогадах К.Ф. Телегіна вказується, що після затвердження плану операції Ставка направила на посаду ще одного члена Військової ради фронту – М.О. Булганіна, від роботи якого залишилися неприємні враження [22, с. 310]. Можна припустити, що таким чином Ставка вирішила вести додатковий контроль за діями керівництва фронту, повністю не довіряючи ризикованій ідеї нанесення двох головних ударів. Аргументом до цього може слугувати той факт, що через два місяці після початку операції, побачивши її позитивний хід, М.О. Булганіна направили на іншу роботу. Цей епізод також пояснює розбіжності у радянській історіографії стосовно членів Військової ради фронту, адже у 6-томному виданні міститься інформація про М.О. Булганіна [12, с. 162], а у 12-томному вказується на К.Ф. Телегіна [13, с. 46].

У мемуарній літературі міститься опис комплексу проблем матеріально-технічного характеру, з якими зустрілися керівники армій та фронтів під час підготовки до операції. Головною з них була проблема, пов'язана з роботою залізничного транспорту. І.Х. Баграмян пише про складні умови перевезення вантажів залізницею. Тому за проханням усіх керівників фронтів наступ був перенесений з 19 на 23 червня [2, с. 307]. Цю думку підтверджує керівник Генштабу А.М. Василєвський, підкреслюючи, що діяльність залізничного транспорту «неодноразово викликала нарікання» й ускладнювало виконання бойових завдань. Він написав відповідного листа до Й. Сталіна й 14 червня дозволили перенести операцію [5, с. 409-411]. С.М. Штеменко також вказує на те, що Й.В. Сталін переоцінив можливості наркома транспортних шляхів [24, с. 180]. В решті решт все було виправлено – «...Й. Сталін зумів вплинути на транспортників», план залізничних перевезень був переглянутий, темпи роботи залізниці прискорилися [24, с. 189]. Отже, вище керівництво Червоної Армії невірно розцінило свої можливості, й лише втручання як керівників Генштабу, які знаходилися безпосередньо на місці подій, так й керівників фронтів змогло виправити скрутне становище.

Цікавим й інформативним джерелом до наведених вище подій є спомина М.О. Антипенка, вступ до яких написав маршал Г.К. Жуков. Автор малює складну картину роботи тилових установ, пояснюючи, яким чином впоралися з проблемами залізниць. На декілька днів навіть було зроблено велике виключення з правил – встановлений однобічний рух для потягів [1, с. 143]. Не зважаючи на активну протидію німецької авіації, завдання було виконано в заплановані строки – до 20 червня 1944 року [1, с. 145-146]. На відміну від багатьох інших мемуарів, спомина М.О. Антипенка насичені великою кількістю статистичних даних щодо Білоруської операції. Написані вони у достатньо критичній формі. Зокрема, наголошується, що окрім

негараздів з транспортом, виникло багато інших проблем, пов'язаних з браком пального, недостатньою інформованістю керівництва фронту й армій щодо деталей операції тощо. Особливо підкреслюється, що Білоруська операція мала недоліки у плануванні, а конкретно – була спланована на недостатню глибину, що погіршило якість роботи медичних служб та залізничних перевезень [1, с. 154, 168]. Присутні у спогадах й суб'єктивні елементи, такі, як підкреслення особистої ролі у проведенні операцій. Відмітимо, що це властиво майже всім вищезазначеним мемуарам. Наводяться також й невірні дані – відзначено, що завдяки зростаючому вмінню командирів санітарні втрати в окремих арміях не перевищували 15-18% [1, с. 172], але за останніми статистичними дослідженням бачимо: втрати були майже вдвічі більші, ніж вказано у мемуариста [6, с. 77].

У споминах керівників артилерії фронту звернено увагу на існуючі проблеми з кадрами, з поповненням особовим складом тощо [18, с. 163-165]. Поряд з недоліками звернено увагу й на позитивні риси у підготовці операції, такі як задовільну концентрацію артилерії на 1 км фронту (225 стволів) та достатнє забезпечення боєприпасами [14, с. 171-172, 175]. Отже, ретельність та якість матеріального забезпечення у подальшому позитивно вплинули на наступ.

З'являється на сторінках мемуарів полководців напередодні та під час проведення операції нова проблема – українське національне підпілля. Слідом за радянською історіографією, як цілком негативне, це явище оцінюється у споминах К.К. Рокоссовського, В.І. Чуйкова, М.О. Аптіпенка [20, с. 256; 23, с. 447; 1, с. 178-179].

Напередодні наступу в Білорусії був відкритий другий фронт у Європі. У мемуарах до цього різне ставлення. В.І. Чуйков пише, що «ця подія не справила великого враження на фронтовиків. Все найтяжче вже було позаду. Але краще пізно, ніж ніколи» [23, с. 447-448]. У споминах бачимо порівняння між темпами радянського наступу під час операції «Багратіон» та подіями в Нормандії. Характерним є наступний вислів: «...за місяць союзники пройшли дуже мало у порівнянні з 1-м БФ. Початкова радість поступово змінювалась здивуванням...» [22., с. 318-319]. Однак можна навести й іншу точку зору – англійський кореспондент О. Верт згадує, що відкриття другого фронту розцінювалось як «реальна допомога Червоній Армії і гарантія того, що війна скоро закінчиться» [7, с. 600]. Отже, бачимо, що на події в Нормандії реакція була досить неоднозначною.

Важливим елементом у Білоруській операції були дії партизан, адже згідно з наказом від 8 червня 1944 року 20-23 червня ними була проведена так звана «рельсова війна», яка мала великі негативні наслідки для німців [12, с. 168]. 16 червня фронти отримали наказ провести розвідку боєм 20-23 червня [12, с. 166]. В ніч на 22 по радіо та в газетах з'явилася повідомлення «Три роки Вітчизняної війни Радянського Союзу», де підводилися оптимістичні підсумки й завдання на майбутнє [12, с. 167]. На 23 червня підготовка до операції була повністю завершена. 24 червня

1944 року 1-й Білоруський фронт перейшов у наступ. Після його вдалого початку К.К. Рокоссовський пише, що ввечері того ж дня подзвонив Г.К. Жуков й привітав з успіхом, зазначивши, що руку Горбатову тепер «прийдеться подавати нам с південного берегу Березіни» [20, с. 259]. Зміст цієї розмови підтверджує К.Ф. Телегін, який її чув, стоячи поряд з командуючим фронтом [22, с. 312]. Однак бачимо, що стосовно цього епізоду у спогадах виникає протиріччя, адже П.І. Батов розповідає, що Г.К. Жуков особисто приїхав подивитися на успіх на цьому напрямку, адже не вірив у це, й саме тоді у присутності К.К. Рокоссовського у дружній формі сказав, що «все ж ви першими простягнули нам руку допомоги» [3, с. 409]. Враховуючи вказану напруженість у стосунках між двома полководцями, більш вірогідною здається друга версія цього епізоду.

Оскільки хід операції не є предметом даної статті, зосередимо увагу на її оцінці у споминах протилежної сторони. На сторінках мемуарів Н. фон Белова, ад'ютанта А. Гітлера від Люфтваффе, бачимо твердження про віру фюрера ще наприкінці квітня 1944 року у вичерпаність наступального потенціалу радянських військ [4, с. 446]. З початком наступу німецьке командування до кінця не вірило в його велетенські масштаби й не надало своєчасний наказ про відступ. А. Гітлер обмежився лише зміною керівництва групи армій «Центр», але вже було надто пізно й новий командуючий В. Модель ніяк не зміг врятувати ситуацію. Однією з фатальних помилок визнає автор непорозуміння А. Гітлера и Генштабу Вермахту [4, с. 459-460]. Таким чином, з наведеними оцінками можна цілком погодитися.

Іншим джерелом, яке може характеризувати становище німців, є спогади відомого танкового генерала Г. Гудеріана. Вступаючи на посаду керівника Генерального штабу після невдалого замаху на А. Гітлера у липні 1944 року Гейнц Гудеріан пише, що «положення катастрофічне», йому залишився у спадок «дезорганізований Генштаб» [9, с. 470, 483]. Командуючого групою армій «Центр» В. Моделя він називає «командуючим пустим простором» [9, с. 462] – вислів, який влучно характеризує масштаби катастрофи Вермахту.

На жаль, Е. Буш та В. Модель не змогли залишити свої спомини, адже один помер невдовзі після закінчення війни, а Вальтер Модель покінчив життя самогубством [11, с. 71, 298], тому неможливо ознайомитися з їх точкою зору на вказані події.

Англійський журналіст О. Верт, цитуючи журнал бойових дій Верховного головнокомандування Вермахту, зазначає, що поразка в Білорусії – «більша катастрофа, ніж Сталінград» [7, с. 606]. Отже, надзвичайна критичність ситуації, що склалася після початку наступу влітку 1944 року, підтверджена як самими мемуаристами, так й документально.

Цікаві дані наводить у своїй роботі П. Карель (псевдонім П. Шмідта, колишнього керівника служби новин Третього Рейху) [25, с. 525]. За його думкою, яка є квінтесенцією поглядів як ветеранів Вермахту, так й німецьких істориків, саме «рельсова війна», паралізувавши транспорт, стала однією з

вирішальних у ході наступу. Отже, бачимо високу оцінку ефективності дій білоруських партизан, адже через них лише 24 червня німецьке командування зрозуміло, що радянські війська почали масштабний наступ на групу армій «Центр» й виправити становище було дуже важко [16, с. 370].

Варто відзначити, що німецькі автори дуже часто звертають увагу на негативні риси вдачі А. Гітлера, перекладаючи таким чином свою відповідальність за поразки на вище керівництво. Наведена позиція простежується у споминах Г. Гудеріана, який один з перших в німецькій мемуаристиці поклав відповідальність за поразку Німеччини на її політичних та військових керівників. Зокрема, П. Карель пише, що, за свідченням його оточення, фюрер не бажав усвідомлювати, що влітку 1944 року проти німців вийшла нова Червона Армія, яка навчилася якісно воювати. Особливо підкреслюється, що військова промисловість Радянського Союзу досягла свого zenіту, також вказується на величезну роль поставок союзників по ленд-лізу [16, с. 372]. Таким чином, у автора простежується наступний фактор поразки німців – надмірна технічна міць Радянського Союзу. Задля об'єктивності та рівноваги зазначимо, що Німеччина у 1944 році, згідно офіційних статистичних даних, досягла свого максимального промислового піднесення [15, с. 119-152]. Останній вирішальний фактор, який підтримують як німецькі, так й союзницькі військові, полягав у тому, що вторгнення у Нормандію «очистило російське небо» – й вперше за часи війни радянська авіація стала домінувати, що забезпечило остаточну перемогу влітку 1944 року [16, с. 372]. Отже, тенденційність й шаблонність роботи П. Кареля очевидні, що потребує від дослідників обережності при опрацюванні цього джерела. В цілому, відмітимо, що німецький погляд на операцію зводиться до пошуку винуватих, й тільки подекуди об'єктивно висвітлюється справжні причини нищівної поразки групи армій «Центр». Визнати, що події влітку 1944 року були «бліцкригом навпаки» (порівнюючи з німецьким наступом у червні 1941 року), мемуаристи так і не наважуються.

В цілому, операція «Багратіон» тривала 68 діб. Командуючий 1-м БФ К.К. Рокоссовський за вдало проведений наступ отримав звання Маршала Радянського Союзу, що стало найвищою відзнакою його успіху й свідчить про вірну тактику у виконанні цієї складної операції. Масштаби подій можна проілюструвати такими даними: до кінця серпня радянські війська пройшли 550-600 км, звільнивши Білорусію, частину Прибалтики та майже чверть Польщі. Німецька група армій «Центр» була практично повністю знищена, Червона Армія перетнула державний кордон СРСР й почала визволення Європи. Також потрібно визнати, що операція коштувала досить багато: тільки на 1-му БФ з 1071100 солдат було вбито, поранено або зникли без звістки 281394 чол. (майже третина) [21, с. 296]. Бачимо, що радянські війська зустріли досить серйозний опір, тому причина таких втрат потребує додаткового дослідження.

Роблячи висновок, зазначимо, що стратегічна Білоруська операція під кодовою назвою «Багратіон» з моменту свого початку й до закінчення

продемонструвала новий якісний рівень військового мистецтва Червоної Армії. Мемуари керівників 1-го БФ дають картину планування, підготовки та проведення наступу, висвітлюючи комплекс проблем та складнощів, які подолали радянські командуючі та війська. Водночас, при їх порівнянні, бачимо багато протиріч й суперечностей у спогадах авторів, діаметрально протилежних точок зору, суб'єктивну оцінку деяких подій, не підтриману документально, намагання перебільшити свою роль та занизити роль інших полководців тощо. Варто підкреслити, що це все одно не зменшує їх джерелознавчий потенціал. Подальше вивчення різних боків та аспектів цього наступу, використовуючи саме мемуарні джерела у їх співставленні між собою, враховуючи сучасну документальну базу та історіографічні здобутки, відкриває нові перспективи для більш повного усвідомлення та наукового дослідження процесу визволення території Білорусії влітку 1944 р.

1. Антипенко Н.А. На главном направлении: воспоминания заместителя командующего фронтом. – М.: Наука, 1967. – 348 с.
2. Баграмян И.Х. Так мы шли к победе. – М.: Воениздат, 1977. – 608 с.
3. Батов П.И. В походах и боях. – М.: Воениздат, 1974. – 528 с.
4. Белов Н. фон Я был адъютантом Гитлера. – Смоленск: Русич, 2003. – 528 с.
5. Василевский А.М. Дело всей жизни. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.
6. Великая Отечественная война 1941–1945. Военно-исторические очерки. В 4-х кн. – Т.3 – М.: Наука, 1999. – 501 с.
7. Верт А. Россия в войне 1941–1945. – М.: Эксмо, 2003. – 746 с.
8. Горбатов А.В. Годы и войны. – М.: Воениздат, 1989. – 366 с.
9. Гудериан Г. Воспоминания солдата. – Смоленск: Русич, 1999. – 654 с.
10. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В 2-х т. – Т.2. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 416 с.
11. Залесский К. Вермахт. – М.: Эксмо, Яуза, 2005. – 656 с.
12. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945. В 6 т. – Т.4. – М.: Воениздат, 1962. – 738 с.
13. История Второй мировой войны. 1939–1945. В 12 т. – Т.9. – М.: Воениздат, 1978. – 574 с.
14. Казаков В.И. Артиллерия, огонь! – М.: ДОСААФ, 1975. – 239 с.
15. Как ковался германский меч. Промышленный потенциал Третьего рейха. – М.: Яуза, Эксмо, 2006. – 608 с.
16. Карель П. Восточный фронт. Книга вторая: Выжженная земля. 1943–1944. – М.: Изографус, Эксмо, 2005. – 432 с.
17. Минасян М.М. Победа в Белоруссии. Пятый сталинский удар. – М.: Воениздат, 1952. – 56 с.
18. Надысев Г.С. На службе штабной. – М.: Воениздат, 1976. – 270 с.
19. Операция «Багратион». Освобождение Белоруссии \ Сост. В.А. Жилин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 528 с.
20. Рокоссовский К.К. Солдатский долг. – М.: Воениздат, 1988. – 367 с.
21. Россия и СССР войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / под ред. Г. Ф. Кривошеева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
22. Телегин К.Ф. Войны неслыханные версты. – М.: Воениздат, 1988. – 416 с.
23. Чуйков В.И. От Сталинграда до Берлина. – М.: Советская Россия, 1985. – 704 с.
24. Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны. – Кн.1. – М.: Воениздат, 1989. – 480 с.
25. Энциклопедия Третьего рейха / сост. Воропаев С. – М.: Локид, Миф, 1996. – 588 с.

In the article on the base of the memoirs of the commanders of the 1-st Belorussia front tried to reconstruct plans, preparation and holding the operation “Bargation” in the summer 1944. For more retrospective analyze used memoirs other Soviets and Germany generals, and the new documents and historiography. On the base of accessible sources made an attempt to research the liberation of BSSR.

УДК 930.85(=867)

Сергій Пачев

"ВОЛОДІННІ ЗАПИСИ" ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ БОЛГАРИСТИЧНИХ СТУДІЙ

Болгарська тематика була і залишається актуальною для вітчизняної історичної науки, враховуючи той факт, що болгари як етнічна група у нашій країні посідають одне з чільних місць за чисельністю серед інших національних меншин. Особливо це помітно на теренах Південної України. Вивчення історичної спадщини болгар, як і решти національних меншин, є важливим не лише у плані пізнання цілісної та багатогранної історії України, а й з погляду практичного використання отриманих знань для обґрунтування та вироблення виваженої етнонаціональної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Відомо, що предметний рівень історичного пізнання нерозривно пов'язаний із рефлексивним. Відповідно, окрім дослідження культурного, соціального, економічного, адміністративно-політичного буття болгарської меншини в Україні, вченим потрібно звертати увагу на історіографічні студії, розуміння теоретико-методологічних засад, якими керуються вчені у своїх дослідженнях, з'ясування специфіки та рівня інформативності джерельної бази, що є у розпорядженні науковців на тому чи іншому етапі історіографічного процесу.

Пропонована стаття присвячена аналітико-інформативному вивченню одного з важливих комплексів письмових джерел, а саме – володінних записів болгарських сіл, що зберігаються у Державному архіві Запорізької області. Вони містять у собі цінні відомості з історії болгарської етнічної групи у Північному Приазов'ї.

Дослідники, які займалися історією болгар України, вивчили широке коло письмових джерел, зробивши їхній аналіз у відповідних розділах своїх праць. Серед них можна назвати працю автора даної статті [25], а також працю Володимира Туркова [26].

Проте у такому формулюванні проблема ставиться вперше. Раніше автором статті була здійснена археографічна робота з часткової публікації володінних записів. Зокрема у монографії, присвяченій дослідженню процесу виникнення болгарських сіл у Північному Приазов'ї, були підготовлені до друку й опубліковані іменні списки домогосподарів 20 болгарських сіл